

ПРИКАЗИ, ОСВРТИ И КРИТИКЕ

УДК 330.831(049.3)

Александар Новаковић

*Институт за политичке
студије, Београд*

**АНТИКАПИТАЛИСТИ-
ЧКИ МЕНТАЛИТ**

Осврт на књигу:

Ludwig von Mises, *Antikapitalistički mentalitet* (prevod Borna Jalšenjak), Mate d.o.o., Zagreb, 2010.

Времена се мењају, али неке ствари ипак остају исте. У на-

шем времену, као и у Мизесовом, капитализам се окривљује за све недаће овога света. Данас су то светска економска криза, „глобално загревање“, „хуманитарне“ интервенције и сиромаштво. Проблеми света у коме је Мизес живео били су нешто другачији, али је питање остало исто: зашто људи имају тако лоше мишљење о капитализму?

Парадоксално, ово питање је оправданије поставити данас, двадесет година након пада комунизма и тренутка у коме реформе у најсевернијој нордијској земљи означавају крај једног популарног мита, него у времену у коме је добар део човечанства живео у реалсоцијализму а други му тежио, само другачијим средствима.¹⁾ Јер, насупротив ономе што би се могло очекивати, анимозитет спрам капитализма не само да не јењава већ јача. Када се при томе има на уму да је нашем добру доступно читаво искуство века тоталитаризама, етатизма и колективизма, које претходна историја није забележила, онда постаје још чудније то што се

1) Наиме, кејнзијанским стратегијама државних интервенција и регулације.

узроци свих проблема проналазе у систему који је свему томе антитеза и који је заслужан за највећи бољтак у историји човечанства.²⁾

Управо од оваквих размислања полази Мизес у својој књизи *Антикапиталистички менталитет*: „Главна је одлика модернога капитализма масовна производња добара намијењених потрошњи маса. Резултат је тенденција сталног побољшавања просјечног животног стандарда, напредујуће богаћење многих.“ А онда лудично, и на себи својствен начин, констатује: „Капитализам депролетеризира ’обичног човјека’ и уздиже га на разину ’буржуја’“ (Mises, 2010, 3). Капитализам, или *laissez-faire* поредак, под којим он подразумева пожељни друштвени идеал и краткотрајну историјску праксу деветнаестог века, супротан је ономе како га је Маркс, паразитирајући на увидима класичних економиста и полазећи од утопијских представа будућности човечанства, представљао. Далеко од тога да је капитализам експлоаторски систем од кога користи има само бенефицирана мањина на рачун обесправљене већине. Управно супротно, сматра Мизес, укидање система наследних права и повластица, било друштвених

било економских, једино је могуће тамо где постоји слободно тржиште. Истина, неко може наследити богатство, моћ, или високи положај у друштву, али те су категорије у капитализму релативне, а не апсолутне. У динамичном систему чији је мотор слободно тржиште, богати могу врло брзо постати сиромашни, али и обратно. Све је на личним одлукама, иницијативи и способности. У таквом поретку појединац је у првом плану, а не класа, раса или неки други колективни ентитет. Искључиво је на појединцу да се одлучи и избори за своје место на социјалној лествици.

Мизес констатује да је „потрошач суверен“ и да је у модерном капитализму истински господар појединац који на основу својих преференција бира и оцењује, поставља и мери, тражи и одбија све оно што тржиште нуди или би могло нудити. У *laissez-faire* систему сви су потрошачи, и богати и сиромашни, и политичари и народ; свако има право и могућност да перманентно оцењује рад оног другог и његове квалитете. Мизес каже: „у свакодневно понављаном плебисциту у којем сваки новчић даје право гласа, потрошачи одређују тко би требао посједовати и водити творнице, трговине и фарме. Контрола материјалних средстава производње друштвена је функција подвргнута потврди или одбијању

2) За потврду ове тезе довољно је само упоредити опште социо-економске параметре капиталистичког и преткапиталистичког друштва.

од стране суверених потрошача“ (Mises, 2010, 4).

У томе се огледа демократски карактер и бит *laissez-faire* капитализма. На слободном тржишту се одвија стално и разноврсно гласање. Пракса свакодневног плебисцита, или општег изјашњавања гласача, представља истинско оваплоћење демократског принципа и једног никада завршеног изборног процеса. Насупрот владајућој мудрости, слободно тржиште – а не политичка демократија – право је уточиште демократског принципа. Оно што политичка теорија разуме као идеални поредак у коме сви равноправно одлучују у свему, а што се у пракси свакодневно преобраћа у своју супротност у којој мањина одлучује о свему што се тиче већине, на тржишту представља спонтано остварени идеал. То је стога што у оваквој демократији нико, ни изабрана група, „представничко тело“ нити „народна воља“, не одлучује уместо другог и о стварима које се тичу тог другог. На тржишту, уколико је оно слободно, господар је појединац, а не суд и преференција већине, била она тиранска, „демократска“ или нека друга. Наравно, неке одлуке које доноси спонтани тржишни плебисцит не морају се допасти свима, мањини или неком појединцу. Али овај избор ни у ком смислу не ремети нити укида пра-

во на другачији избор мањине или једног јединог човека, јер понуда је увек до те мере разноврсна да ће се свачији укусу задовољити. Притом, овде се не мисли само на понуду роба и услуга у ужем смислу речи (економском), већ и на понуду у најразличитијем и најразноврснијем могућем виду: понуду животних стилова, опредељења, хобија, уметности и културе генерално. Дакле, свега оног што живот у својој спонтаности сам из себе ствара.

Ако је појединац центар одлучивања и ако су његове одлуке светиња, онда је само по себи јасно да је одговорност за дела која предузима и изборе које прави само његова, и да у систему који почива на институцији слободног тржишта успех, као и неуспех, може бити само лична ствар. Често, међутим, постоји несклад између представе појединца о самоме себи и слике које друштво има о њему. Суочавајући се са реалношћу у којој се таква самоперцепција руши, резигнирани појединац за то не окривљује себе, и своју представу о себи, већ сматра да његови лични потенцијали нису у адекватној мери признати и очекује од друштва да то исправи. Он се притом не позива само на високо мишљење о себи, већ и на „објективне“ и „апсолутне“ критеријуме којима се руководи у оцени своје маленкости. Међутим, „оно што капитали-

стичка демократија тржишта доноси није награђивање људи према њиховим 'истинитим' заслугама, инхерентној вриједности и моралној узвишености. Оно што човјека чини мање или више успјешним није процјена његовог доприноса из перспективе било којег 'апсолутног' начела праведности већ процјена од стране његовог суграђанина који примењује процјену својих особених потреба, жеља и циљева.“ (Mises, 2010, 9). Дакле, нити постоји објективни или „апсолутни“ критеријум на основу кога би се могла процењивати нечија вредност и таленти, нити субјективна представа о сопственој изузетности даје неком право да од друштва очекује признање и неку врсту симболичке или материјалне сатисфакције те „посебности“. Меритум такве процене је само друштво, дакле, сви појединци – чланови друштва који, посредно или непосредно, на овај или онај начин, оцењују нечије квалитете. Можда је неки појединац у неком погледу заиста изузетан, а друштво то не признаје и не цени. У том случају или друштву није потребна таква „изузетност“, или се та изузетност не може испољити због других, опструктивних карактеристика те личности. У поретку неспутане размене, какав је свакако Мизесов *laissez-faire*, могућност да се нечија изузетност не испољи је минимална, јер динамични систем подсти-

че појединца да се што више укључи у друштвену интеракцију и поделу рада у којој ће се остварити његови потенцијали. Када, пак, друштво не признаје нечију изузетност то готово по правилу значи да није реч о изузетности, већ само о нечему што појединац, и можда његова микро средина, сматра за „изузетност“.

Из свега реченог види се да Мизес објашњење непријатељског става према капитализму тражи на психолошкој, а не на сазнајно теоријској равни. То значи да чисто теоријски обзирају нису основни нити пресудни мотиви антикапиталистичког усмерења (иако је то доминантна перцепција оних који испољавају такав менталитет). Он, наравно, не тврди да су људи „антикапиталисти“ искључиво због разлога који наводи, већ само излаже тезу о примату психолошке димензије проблематике. Људи су против капитализма не зато што имају основане аргументе у прилог својих тврдњи, већ зато што им систем конкуренције не одговара, „они не одбијају капитализам зато што *знају* да је то сустав који гаји предрасуде према њиховим интересима“ (Mises, 2010, 35). Ти људи су „социјалисти јер *верују* да ће социјализам побољшати њихове увјете, и мрзе капитализам јер *вјерују* да им штети. Они су социјалисти јер су заслепљени завишћу

и незнањем. Тврдоглаво одбијају студирати економију и пријезирно одбацују разорну критику социјалистичких планова јер је у њиховим очима економика, апстрактна теорија, једноставно бесмислица“ (Mises, 2010, 35). Ово једноставно објашњење, којем се, узгред буди речено, у свом сада већ класичним тексту „Зашто су интелектуалци против капитализма“, приклонио и великан савремене политичке филозофије Роберт Нозик, демаскира велики део високопарне критике упућене на рачун капитализма као израз личне исфрустрираности појединца који или не може или заправо не жели да оствари своју амбицију. Када већ не може да успе у нечему у чему је по сопственој перцепцији дорастао, а види да неко, обично познаник, припадник исте генерације, или неко ко гаји сличне амбиције и циљеве, у томе успева, онда доживљава повреду ега што се манифестује осећањем озлојеђености и зависти, па лични неуспех оправдава упућивањем на „околности“ и „друштвену неправду“.

Такво понашање појединца изискује одређену филозофију на коју се он увек може позвати и која ће прикрити чисто психолошку димензију целе проблематике. Међутим, једну такву филозофију, као целовит поглед на свет – требало је створити. Мизес излаже кратак истори-

јат интелектуалних тенденција – од просветитељства па надаље – које су утицале на ширење „социјалне филозофије обичног човека“. И не само то, он подсећа на стварање заједничког антикапиталистичког фронта састављеног од историјских губитника (конзервативне снаге, или снаге *ancien régime*) и потенцијалних победника (идеја социјализма и социјалистички покрети). Истрајавајући на истицању негативног утицаја те антицивизацијске коалиције, која је и данас посвећена урушавању принципа индивидуалне слободе, Мизес сматра да је по среди савез оних који траже бенефиције и повлашћен статус, заједнички фронт левих и десних, просвећених и непросвећених, „прогресивних“ и назадних. То је, у последњој инстанци, коалиција чија се најрадикалнија верзија оваплотила у пројекту из 1933. године.

Интелектуалци су најгласнији у испољавању анимозитета спрам капитализма, и то је сасвим разумљиво. Природа њиховог позива – а то је промишљање идеја, тера их на прихватање привлачних и примамљивих мисаоних концепција. Међутим, често се дешава да императив трагања за истином, тај основни импулс и руководећи мотив њиховог позива, замењују императивом јачања сопственог друштвеног утицаја и важности. Зато што им трагање

за истином није приоритет, њихова разматрања често завршавају у ономе што би се кантовским речником могло именовати „економском метафизиком“. Како иначе објаснити њихову готово потпуну неупућеност у један сегмент људског знања без кога се свет и човек у њему не могу разумети? Или, како се могу износити аргументи који се тичу економије а нематни најосновнија знања о томе како функционише тржиште, или зашто уопште оно постоји? Огорчен степеном незнања и неупућености којима самопроглашени стручњаци бомбардују медијску сферу Мизес љутито констатује: „Онај тко јавно говори или пише о неслагању између капитализма и социјализма, а да се није у потпуности упознао са свиме што економика има рећи о тим питањима, неодговоран је брбљивац“ (Mises, 2010, 36).

Можда су од „неодговорних брбљиваца“ гори само они интелектуалци који, попут данашњег филозофског суперстара Славоја Жижека, користе све благодети капитализма истовремено га критикујући. У питању је свакако лицемерна позиција, али у систему слободe свако има право на њу, па стога овде нема места празном моралисању. Заправо, критичарима капитализма је живот у слободи омогућио и једно и друго, наиме, и пристојан жи-

вот и критику система који то омогућава. Само је на први поглед за чуђење то што данашњи „критички“ интелектуалци не могу да преболе нестанак „совјетског раја“ и живот у њему, иако би тамо врло брзо остали не само без академског статуса и могућности критике, већ и без живота. Заправо, антикапиталистички профитери показују велику успешност на тржишту резигниране и „поражене идеје“ јер су Мизесови озлојеђени појединци генерисали велику тражњу за њом. То тржиште се толико развило да на њему бесни конкуренција љутих ривала. Ипак, као и на сваком тржишту и на тржишту антикапиталистичког ресантимана нема протекције и важи исто врховно правило – може успети само најбољи.

Но, тржишне преференције не морају се поклапати са научним, и популарност једног становишта, па била она изграђена на стопостотној подршци тржишног плебисцита, ништа не говори о истинитости њега самог. Режим истине и лажности, горепоменути сазнајнотеоријски план, у науци има приоритет у односу на захтеве и вољу већине. Како то само може створити живот у својој комплексности и противречности, управо је она теорија која заговара тржиште осуђена од самог тржишта на маргинализацију. За разлику од ње, теорија, као и поглед на

свет, који су дубински антитржишни, *тржишним* механизмима успостављају доминацију у друштву. Разлога за то има много, али је један од њих свакако људска природа и њена склоност ка „заносним“ и „привлачним“ концепцијама, лепим идејама, које се, чим се остваре, показују као *кобне* идеје (F. Nauek). Сви либерални теоретичари били су свесни овог проблема, па и Мизес који је једини начин да се избори са квази науком и концептом економије као „списка лепих жеља“ видео у непрекидној и самопрегорној борби аргументима и доказивањем.

Ипак, како Мизес правилно уочава, данас се највећи број интелектуалаца („напредњака“, како их он именује) налази на „средњој линији“ између заговарања капитализма и социјализма. Филозофија „средњег пута“ најлагоднија је зато што избегава екстремности и једног и другог држећи се старе „мудрости“ да је средина најбоља и да не треба застрашивати. Она је профитабилна јер се њен заговорник никоме не замера, бар не отворено, а уз то изгледа паметније и рационалније од ватрених заступника једне или друге стране. Интелектуаци најрадије прибегавају оваквој мудрости не само зато да би изгледали паметније, већ и због тога што им то дугорочно омогућава задржавање посебног статуса

који нуди систем који им највише одговара – систем повлашћених каста. За Мизеса ова филозофија заправо није никакав средњи пут, већ лева трака заобилазнице која води право у социјализам. Он даје неколико разлога за ову тврдњу, од којих свакако треба навести следећи: „Када су Маркс и Енгелс у Комунистичком манифесту заступали крајње интервенционистичке мјере, нису предлагали компромис између социјализма и капитализма. Они су те мјере сматрали – случајно, исте оне које су данас основа New Deala и Fair Deala – првим корацима на путу стварања потпуног комунизма“. (Mises, 2010, 49)

Као што је већ речено, Мизесово третирање феномена антикапитализма не односи се само на антикапиталистичку усмереност интелектуалаца већ и других социјалних слојева. Једно цело поглавље посвећује „социјалној филозофији обичног човека“ као и односу уметника према капитализму (Mises, 2010, 27-37, 37-49). Уметници, попут интелектуалаца, желе да им друштво обезбеди сигуран социјални статус и положај, без обзира да ли само друштво то жели. Као и у случају тржишно успешних интелектуалаца и успешни уметници у капитализму виде највеће могуће зло.

Мизесова разматрања антикапиталистичког менталитета остала би недоречена без

објашњења функционисања тржишта и тога шта је то, заправо, капитализам. По среди није случајан ескурс у поље економске теорије, већ неизоставан сегмент проблематике антикапитализма. Током читаве књиге Мизес упућује на неке од основних увида аустријске економске филозофије, које је иначе *in extensio* развио у капиталним делима *Људско деловање* и *Социјализам*, попут теорије пословних циклуса, маргиналне продуктивности рада, субјективне теорије вредности и оскудице као основног економског амбијента. Такође, он истиче и објашњава зашто социјализам није, нити може бити, *економска* теорија. Читалац који се не удуби у ова запажања тешко да ће разумети књигу и њену основну тезу.

На основу ових објашњења Мизес побија ненаучне тврдње које доприносе ширењу предрасуда о капитализму. Тако, на пример, он одбацује веома распрострањену тезу да је побољшање економског положаја човечанства резултат напретка природних наука и технологије, тврдећи да тај развој није створен *ex nihilo* већ представља резултат поретка у коме је штедња основни ресурс помоћу кога се остварују иновацијски потенцијали једног друштва. Технолошки напредак и развој науке не би били могући да их нису генерисале „три класе пиони-

ра“, предузетници, штедише и технолози, сматра Мизес. Или, даље, он негира валидност и смисленост тезе о „неправедности“ капитализма која се заснива на економском миту о могућности повећавања надница регулацијом и ограничењем тржишта рада. Једини начин да се постигне повећање плата јесте, по Мизесу, убрзање пораста расположивог капитала према броју становника, што је могуће само када „пораст плаћа не овиси о 'продуктивности' појединачног радника него о маргиналној продуктивности рада“ (Mises, 2010, 65). Објављивање ове књиге, ипак, није могло да прође без – на овим просторима – устаљеног односа према ауторима и идејама који долазе из окриља класичног либерализма. Стога је важно подсетити да су се у времену комунистичког једноумља и цензуре публикације са предзнаком „буржоаска“ или „реакционарна“, када би се уопште појавиле (што је било изузетно ретко) – појавиле би се уз незаобилазне идеолошке предилекције у предговору и поговору, дакле у „идеолошком клинчу“ марксизма. Мизесов *Антикапиталистички менталитет* нашао се такође у таквом једном клинчу, иако ми више не живимо у комунизму. Наравно, овде се више не спомињу Маркс и Енгелс, али ту су омиљена општа места и излизане фразе савременог интервенционизма, кејнзијанизма, фило-

зофије регулације, једном речју социјализма. Штавише, аутори предговора и поговора прво хвале Мизеса, говорећи у суперлативима о њему, да би потом одмах кренули са изношењем *неекономских аргумената* против Мизесових *економских аргумената*! Посебно је у том погледу интересантан поговор у коме ауторке прво кажу да је Мизес „један од најзначајнијих економских мислилаца двадесетог столећа“ (Mises, 2010, 85) уз навођење његових научних успеха и богате научне каријере, да би после пар страница све хвалоспеве релативизовале упозорењима да се поговор пише у „сјени 250 квадратних километара велике ледене санте која се 6. колхоза 2010. одломиле од ледене масе Сјеверног пола“ (Mises, 2010, 86). Поента поговора јесте, дакле, да не треба прихватити Мизесове аргументе зато што капитализам ипак није, како то Мизес сматра, систем који служи масама, јер је „познато свима, па чак и гимназијалцима“ да „постоји алтернативна слика“ о њему (да ли је Мизес игде у књизи тврдио да *не постоји* алтернативна слика?! Све време он заправо упућује на ту слику као полазишну основу социјалне филозофије антикапитализма). По тој слици не ради се о „служењу“, већ о разлици „служити некоме“ и „служити се неким“ (Mises, 2010, 90). Овај, у најмању руку, необични приступ у коме

се нечије идеје позитивно валоризују, да би се затим те исте идеје деградирале примерима из квазиинтелектуалне и квазиистраживачке кухиње Мајкла Мура и навођењем Марксових теза, али без помињања његовог имена, може се објаснити само дебелом помрачином коју је сенка поменути ледене масе направила у главама ових аутора. Шалу на страну, утисак који се јавља читаоцу иоле упућеном у економску науку јесте тај да поменути аутори нису разумели, а понајмање прихватили, основне увиде аустријске економске школе. Дакле, и за њих се може употребити исти епитет који Мизес користи у опису људи који не познају економију а желе да суде о питањима која се не могу разумети без њеног елементарног познавања.

Suma summarum, интелектуални рецидиви једног мрачног времена и његовог односа према либерализму ипак не могу да умање важност објављивања ове књиге. Ако ништа друго, снага у њој изложених аргумената у прилог капитализму довољна је како за обичног, добронамерног и непристрасног читаоца, тако и за оне интелектуалце и истраживаче којима је потрага за истином дража од конформистичког става слагања са већином.